

PROKURATURA ORGANLARINING KELIB CHIQISHI TARIXI VA HUQUQIY ASOSLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Bahodirov Muhammad Umedjon o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza
qilish akademiyasi tinglovchisi
Telefon: +99(99) 351 99 07
E-mail: bahodirov39@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada prokuratura organlarining qadim tarix davrlaridan kelib chiqishi, qadimgi dunyo tarixida qanday ko'rinishda bo'lganligi, yillar davomida qay ko'rinishda o'zgarganligi, zamonaviy prokuratura organlarining kelib chiqish tarixi hamda shart-sharoitlari, O'zbekiston Respublikasi prokuratura organlari qaysi ildizga borib taqalishi kabilar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: prokuratura, tarix, fransiya, qadimgi dunyo, zamonaviy prokuratura, rus davlati.

ORIGIN OF PROSECUTION BODIES SPECIFIC CHARACTERISTICS OF HISTORICAL AND LEGAL BASIS

ABSTRACT

In this article, the origin of the prosecutor's office from ancient times, what it looked like in the history of the ancient world, how it changed over the years, the history and conditions of the modern prosecutor's office, what are the roots of the prosecutor's office of the Republic of Uzbekistan such as the origins have been studied.

Key words: prosecution, history, France, ancient world, modern prosecution, Russian state.

Prokuratura jinoyat protsessida davlat manfaatlarini ifodalovchi adliya tizimida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tarixiy kontekstni tushunish va turli huquq tizimlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali biz zamonaviy jamiyatda prokurorlarning roli va mas'uliyati haqida tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin.

Prokuratura organlarining tarixiy huquqiy asosiga to'xtalishdan oldin, prokuratura organlarining kelib chiqish tarixiga to'xtalib o'tsak.

Prokuraturaning kelib chiqishi qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Qadimgi Rimda "pretor" roli jinoiy ta'qiblarni nazorat qilish va jamoat tartibini saqlashdan iborat edi. Xuddi shunday, qadimgi Yunoniston va Bobil jamiyatlarida davlat nomidan

jinoyatlarni ta'qib qilish uchun mas'ul amaldorlar bo'lgan. Ushbu dastlabki huquqiy tizimlar jinoyat protsessida davlat manfaatlarini ifoda etish tamoyilini o'rnatib, zamonaviy prokuratura organlariga asos soldi.

O'rta asrlar va erta yangi davrda prokurorlar toj yoki monarxning vakillari sifatida paydo bo'ldi. Ularning asosiy vazifasi qonunni himoya qilish va davlat manfaatlarini himoya qilish edi. Feodal Yevropada prokurorlarning roli qirollik adolati tushunchasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tojga qarshi sodir etilgan jinoyatlar tegishli tarzda javobgarlikka tortilishini ta'minlagan. Bu davrda prokuraturaning kelajagini belgilovchi huquqiy asoslar va tartiblar ishlab chiqilgan.

Napoleon kodeksi kontinental Yevropada prokuratura rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Unda prokuratura organlarining sud tizimiga integratsiyalashuviga alohida e'tibor qaratilib, markazlashgan va professional tizim joriy etildi. Fransiya, Germaniya, Italiya kabi mamlakatlarda prokuratura sud tizimining ajralmas qismiga aylandi, prokurorlar jinoyatlarni tergov qilish, dalillarni to'plash va davlat ayblovini olib borish kabi asosiy vazifalarni o'z zimmalariga oldilar. Ushbu huquqiy tizimlar prokuratura organlarida xolislik, mustaqillik, qonun ustuvorligini ta'minlash asoslarini belgilab berdi.

Kontinental Yevropadan farqli o'laroq, umumiy huquq huquq tizimlari (common law), shu jumladan AQSh va Buyuk Britaniyadagi prokuratura organlarida o'ziga xos xususiyatlarni ishlab chiqdi. Bu tizimlardagi prokurorlar sud hokimiyati emas, balki ijro etuvchi hokimiyat vakillari hisoblanishgan. Ular davlat nomidan jinoiy ish qo'zg'atish, ishlarni sudga taqdim etish vakolatiga ega bo'lgan. Sud ishlarida bunda prokurorlar va advokatlar o'z ishlarini xolis sudya yoki hakamlar hay'ati oldida taqdim etadilar.

Qadimgi sivilizatsiyalardan tortib, zamonaviy huquq tizimlarigacha bo'lgan davrda prokurorlar zimmasiga jinoyat protsessida davlat manfaatlarini himoya qilish mas'uliyati yuklangan. Prokurorlar sud tizimiga integratsiyalashganmi yoki ijro hokimiyati bilan birlashtirilganmi, qonun ustuvorligini ta'minlash va adolatni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynagan. Prokuraturaning tarixiy rivojlanishi va o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uning hozirgi zamondagi ahamiyati va adolatlilik tizim o'rnatishga ta'sirini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Yuqorida prokuratura organlari tarixiga umumiy gapirib o'tilgan bo'lsa, quyida batafsil to'xtalib o'tiladi.

Prokuratura tarixi qadimiy tsivilizatsiyalarga borib taqaladi, u yerda davlat nomidan qonun ijrosini ta'minlash uchun shaxslar tayinlangan yoki saylangan. Masalan, qadimgi Rimda pretor jinoiy ta'qiblarni nazorat qilish va jamoat tartibini saqlash uchun mas'ul edi. Xuddi shunday, qadimgi Yunonistonda ham prokuror vazifasini bajaruvchi "eutinoy" nomi bilan mashhur davlat amaldorlari bo'lgan. Ushbu dastlabki holatlar zamonaviy prokuraturaning rivojlanishiga asos bo'lgan.

Qadimda prokuraturaning konstitutsiyaviy huquqiy maqomi turli sivilizatsiyalar va huquqiy tizimlarda turlicha bo'lgan. Zamonaviy prokuratura tushunchasi, bugungi kunda biz tushunganimizdek, qadimgi davrlarda ham bir xil shaklda mavjud bo'lmagan. Biroq, yuqorida ta'kidlaganimizdek, prokurorga o'xshash funktsiyalarni bajaradigan muayyan rollar va institutlar mavjud edi.

Qadimgi Yunonistonda shahar-davlatlar turli huquqiy tizimlarga ega bo'lib, yagona prokuratura bo'lmagan. Jinoiy ishlarni qo'zg'atish mas'uliyati fuqarolarning o'ziga yuklangan bo'lib, ular gumon qilinayotgan huquqbuzarlarga qarshi ayblovlar qo'yganlar. Bu fuqarolar o'z ishini tegishli sudlar yoki yig'ilishlarga taqdim etib, prokuror vazifasini bajargan. Hukumatni jinoyatlar va qonunbuzarliklar to'g'risida xabardor qiladigan "sikofanlar" deb atalgan aniq shaxslar ham bor edi, lekin ularning maqsadlari ko'pincha prokuraturaning maxsus idorasi emas, balki shaxsiy manfaatlar bilan bog'liq bo'lgan.

Qadimgi Rimda Rim respublikasi jinoiy ishlarni ko'rib chiqish uchun dastlab "questiones" deb nomlanuvchi xususiy fuqarolarga tayangan. Bu shaxslar Senat tomonidan tayinlangan yoki muayyan ishlar uchun xalq tomonidan saylangan. Biroq, Rim huquqiy tizimining rivojlanishi bilan Respublikada "quaestiones perpetuae" deb nomlanuvchi doimiy sud organlari tashkil etilgan bo'lib, ular ayrim turdagi jinoyatlarni ta'qib qilish uchun mas'ul bo'lgan. Bu organlar ham sudya, ham prokuror vazifasini bajaruvchi pretorlar va aedillar kabi amaldorlardan iborat edi.

Rim imperiyasining keyingi davrida "advocati fisci" yoki "fiskus advokatlari" tashkil etilishi bilan prokurorning roli yanada rasmiy tus oldi. Fiskus imperator xazinasini nazarda tutgan va bu advokatlar imperator yoki davlat manfaatlarini ifodalagan. Ular davlatga qarshi jinoyatlar uchun va davlatning moliyaviy manfaatlarini himoya qilish uchun javobgar edilar. Fiskus advokatlari katta kuchga ega bo'lib, huquq tizimida hal qiluvchi rol o'ynaganlar, garchi ularning roli faqat ayblov bilan cheklanmagan.

Qadimgi Misr yoki Mesopotamiya kabi boshqa qadimgi sivilizatsiyalarda huquqiy tizimlar diniy va odat qonunlariga asoslanadi. Bu jamiyatlarda qonunlarni ijro etish va jinoyatlarni ta'qib qilish ko'pincha diniy idoralar yoki mahalliy amaldorlarning mas'uliyati bo'lgan. Bugun biz tushungandek alohida prokuratura mavjud bo'lmagan.

Shuni ta'kidlash kerakki, qadimgi davrlarning huquqiy tizimlari zamonaviy huquq tizimlaridan sezilarli darajada farq qiladi. Davlat nomidan jinoyatlarni tergov qilish va ta'qib qilish uchun mas'ul bo'lgan mustaqil va ixtisoslashtirilgan prokuratura tushunchasi tarixda ancha keyin paydo bo'lgan. Zamonaviy prokuratura institutlarining rivojlanishi va ularning vakolatlarining mustahkamlanishi bir necha asrlar davomida turli huquqiy va siyosiy o'zgarishlar ta'sirida sodir bo'ldi. Bu haqida keyingi qismlarda batafil to'xtalamiz.

O'rta asrlarda prokuraturaning konstitutsiyaviy huquqiy maqomi turli mintaqalar va qirolliklarda turli huquqiy tizimlar va amaliyotlarni o'rganishni talab qiladigan mavzudir. Shuni ta'kidlash kerakki, bu davrda ayblovning tabiati juda xilma-xil bo'lgan, biz o'rta asrlarda Yevropada prokurorlarning roli va maqomiga ta'sir ko'rsatgan ba'zi umumiy tendentsiyalar va omillarni ko'rib chiqishimiz mumkin.

V-XV asrlarni qamrab olgan o'rta asrlarda odil sudlovni amalga oshirish, birinchi navbatda, feodal tuzumlar tomonidan boshqarilgan. Hokimiyat markazsizlashtirilgan va ko'pincha o'z hududlarida o'z huquqiy tizimlarini o'rnatgan feodallar yoki monarxlar qo'lida edi. Binobarin, prokuraturaning huquqiy maqomi yurisdiksiyaga va amaldagi o'ziga xos huquqiy analarga qarab sezilarli darajada o'zgarib turardi.

O'rta asrlarda Yevropada prokurorning roli zamonaviy huquq tizimlaridagidek bo'lmagan. Buning o'rniga, jinoiy ishlarni ko'rib chiqish asosan ma'lum bir shaxslarga, jabrlanuvchilarga yoki ularning vakillariga tayangan. Jinoyat ishlarini qo'zg'atish va o'tkazish mas'uliyati ko'pincha jabrlanuvchilar yoki ularning oila a'zolari zimmasiga tushgan.

O'rta asrlarda jangovar sinov keng tarqalgan amaliyot edi. Bu ayblanuvchi va ayblovchi yoki ularning tanlangan vakillari o'rtasidagi jismoniy qarama-qarshilikni o'z ichiga olgan. Bundan tashqari ayblilik yoki absizlik masalasi, kompurgatsiya, ya'ni ayblanuvchining aybsizligi yoki aybdorligini tasdiqlovchi guvohlarning qasamyodlariga tayangan. Shuningdek, ayblanuvchi o'zining aybsizligini isbotlash uchun jismonan og'ir yoki xavfli vazifani bajarishi kerak bo'lgan.

Sud va ayblovning bu usullari o'rta asrlardagi ilohiy hukm haqidagi tushunchalarda va sud ishlarining natijasi Xudoning aralashuvi bilan belgilanadi degan g'oyada chuqur ildiz otgan. Ular ko'pincha mahalliy urf-odatlar va qonunlarga bo'ysungan va markazlashtirilgan prokuraturaning ishtiroki minimal yoki umuman bo'lmagan.

Ushbu markazlashmagan tizimda ayblov vazifalari jabrlanuvchilar, ularning oila a'zolari yoki xususiy prokurorlar kabi manfaatdor shaxslar tomonidan amalga oshirilgan. Bu shaxslar ishni faol davom ettirib, tegishli organga, xoh u feodal, xoh mahalliy sud, xoh qirol sudi bo'lsin, dalillarni taqdim etardi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, rasmiylashtirilgan huquqiy asosda faoliyat yurituvchi professional prokuror tushunchasi o'rta asrlarda Yevropada deyarli yo'q edi.

O'rta asrlar jamiyatlari va huquqiy tizimlar rivojlanishi bilan prokurorning roli, ayniqsa keyingi o'rta asrlarda shakllana boshladi. Hokimiyatning markazlashuvi va yanada murakkab huquqiy tizimlarning paydo bo'lishi bilan monarxlar va hukmdorlar odil sudlovni amalga oshirish ustidan ko'proq nazorat o'rnatishga intildilar. Bu qirol sudlarining tashkil etilishiga va jinoiy ishlarda toj vakillari vazifasini bajaradigan mansabdor shaxslarning tayinlanishiga olib keldi.

"Qirollik prokurorlari" yoki "qirollik advokatlari" deb nomlanuvchi bu qirol amaldorlariga qirol nomidan ishlarni taqdim etish va adolatni ta'minlash vazifasi yuklangan. Ularning asosiy vazifasi qonun va tartibni saqlash, monarxiya manfaatlarini himoya qilish va qirollik huquqlarini himoya qilish edi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ularning roli har doim ayblov ta'qibi bilan cheklanib qolmagan, balki maslahat funksiyalari va yuridik vakillikni ham o'z ichiga olgan.

Bu qirollik prokurorlarining huquqiy maqomi va vakolatlari turli qirollik va yurisdiksiyalarda turlicha edi. Ularning vakolatlari ko'pincha hukmron monarxning hokimiyati va saltanatning qonuniy odatlaridan kelib chiqqan. Ba'zi hollarda bu mansabdor shaxslar jiddiy ta'sirga ega bo'lgan va jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda keng ixtiyoriy huquqlarga ega edi. Ular qirollik oilasi vakillari sifatida harakat qilib, qirolning adolatini ta'minlashda va qirollikda tartibni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynagan.

Boshqa hollarda qirollik prokurorlarining vakolatlari cheklangan bo'lib, ularning roli birinchi navbatda mustaqil ravishda ayblovni qo'zg'atish yoki yuritish emas, balki sudga dalillar taqdim etish bilan bog'liq edi. Ularning vakolatlari darajasi har bir saltanatning o'ziga xos huquqiy an'analari va siyosiy tuzilishiga bog'liq edi.

Masalan, Muqaddas Rim imperiyasida imperator advokatlari (advocati fisci) jinoiy ishlarda imperator manfaatlarini himoya qilganlar. Ular huquqbuzarlarga qarshi ayblovlar qo'yish va toj huquqlarini himoya qilish uchun mas'ul edilar. Ularning vakolatlari imperator farmonlari va grantlaridan kelib chiqqan va ular imperator adolatini ta'minlashda asosiy shaxslar sifatida harakat qilganlar.

Angliyada prokuror rolining rivojlanishini 1066 yildagi Normand istilosidan kuzatish mumkin. Toj odil sudlovni amalga oshirishda o'z vakolatlarini tasdiqlay boshladi va qirolning sudyalari sud ishlarini ko'rib chiqish va qarorlarni qo'llab-quvvatlash uchun butun qirollik bo'ylab sayohat qilish uchun tayinlangan. "Eyredagi sudlar" deb nomlanuvchi bu sudyalar qirol nomidan jinoyatlarni tekshirish, jarima undirish va hukm chiqarish vakolatiga ega edilar. Ular markazlashgan huquqiy tizimning vujudga kelishida katta rol o'ynadi va ularning xatti-harakatlari keyinchalik professional prokurorlarning shakllanishiga asos soldi.

Vaqt o'tishi bilan qirollik prokurori instituti yanada rivojlandi. Angliyada Bosh prokuror idorasi asta-sekin tojning asosiy qonuniy vakili sifatida paydo bo'ldi. Bosh prokuror qirol tomonidan tayinlangan va davlat nomidan jinoyatlarni ta'qib qilish uchun javobgar bo'lgan. Bu prokuraturani professionallashtirish yo'lidagi muhim qadam bo'ldi, chunki Bosh prokurorning roli yanada ixtisoslashgan bo'lib, jinoiy ishlarda toj manfaatlarini ifodalashga qaratilgan edi.

Yevropa qit'asida professional prokuratura idoralarining rivojlanishi yuqorida ta'kidlanganidek, turli qirollikda turlicha bo'lgan. Masalan, Fransiyada markazlashgan monarxiyaning paydo bo'lishi prokuraturaning professional tizimini

yo'lga qo'yishiga olib keldi. "Prokureur du roi" (qirol prokurori) idorasi toj manfaatlarini ifodalash va qirollik adolatining amalga oshirilishini ta'minlash uchun tashkil etilgan. Bu prokurorlar qirol tomonidan tayinlangan va jinoiy ta'qiblarni qo'zg'atish va yuritishda katta vakolatlarga ega edilar.

Boshqa mintaqalarda, masalan, Italiya shahar-davlatlarida, ayblov ko'pincha kommunal hokimiyatlar yoki mahalliy hukumatlar tomonidan tayinlangan sudyalar tomonidan amalga oshirilgan. Bu mansabdor shaxslar o'z vakolatlari doirasida huquq-tartibotni saqlash va jamiyat nomidan jinoiy ishlarni ko'rib chiqish uchun mas'ul edilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, butun o'rta asrlarda huquqiy tizimlar, biz tushunganimizdek, adolat va adolatni ta'minlashdan ko'ra, birinchi navbatda, ijtimoiy tartibni saqlash va hukmron elitaning obro'sini saqlashga qaratilgan edi. Qirol yoki hukmron tabaqa manfaatlaridan ajralgan mustaqil va xolis prokuror tushunchasi o'rta asrlar huquq tizimlarini belgilovchi xususiyat emas edi.

O'rta asrlarda prokuraturaning konstitutsiyaviy huquqiy maqomi turli mintaqalar va qirolliklarda turlicha bo'lgan. O'rta asrlardagi adliya tizimlarining markazlashmaganligi jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda xususiy shaxslar yoki jabrlanuvchilarning muhim rol o'ynashini anglatgan bo'lsa, keyingi o'rta asrlarda qirollik prokurorlarining paydo bo'lishi va sud jarayonining bosqichma-bosqich professionallashuvi amalga oshdi. Qirol tomonidan tayinlangan bu amaldorlar monarxiya manfaatlarini ifodalab, qonun va tartibni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaganlar. Biroq, rasmiylashtirilgan huquqiy asosda faoliyat yurituvchi mustaqil va xolis prokurorning zamonaviy kontseptsiyasi keyingi asrlardagina shakllana boshladi.

Zamonaviy prokuraturaga qadma qadam Rossiyada, imperator Pyotr I davrida tashlangan bo'lib, quyida ko'rib chiqamiz.

Rossiya prokuraturasining tashkil etilishi islohotchi podshoh Pyotr I faoliyati bilan uzviy bog'liqdir. Pyotr Alekseevich 1682-yilda taxtga o'tirdi, 1701-yilning martigacha mamlakatda hokimiyatni boshqarishda o'zgarishlar bo'lmadi. Davlat muassasalari har oyda davlat mablag'larining sarflanishi to'g'risida kansellerga hisobot berib turishlari shartligi davlat nazoratining yangi tizimini shakllantirishning birinchi bosqichi edi. Tez orada u o'sha davrdagi davlat markaziy muassasalarining moliyaviy faoliyatini nazoratga oldi. Tashqi (Shimoliy urush) va mamlakat ichidagi siyosiy vaziyatning jiddiy o'zgarishi soliq yig'imlarining sezilarli darajada ko'payishini, ishga yollanishning ko'payishini, flot va yangi qal'alar qurishni, talab qildi.

Imperiya byudjetining ko'payishi, markaziy bo'limlar va viloyatlarda mansabdor shaxslar sonining ko'payishi mansabsizlik (pora olish, o'zlashtirish va boshqalar)ning ko'payishiga olib keldi. Bunday vaziyatning sababi bir nechta omillarning kombinatsiyasi edi: rus xizmat ko'rsatish sinfining ma'lum "an'analari", davlatning

byurokratik xizmat uchun muntazam ravishda to'lash qobiliyatining yo'qligi, mansabdor shaxslarning mas'uliyatsizligi va jazoning muqarrar emasligi. Pyotr I muammoni hal qilishning kalitini **nazorat tizimini yaratishda** ko'rgan.¹

Shu munosabat bilan 1714-yil 17-martda Pyotr I Germaniya davlat organlarini namuna qilib olib, "Fiskallar to'g'risida"gi farmonni chiqardi. Podshoh fiskallarga barcha ishlarda, xazinani yig'ishda va boshqa ishlarda ham yashirincha nazorat olib borishini ko'rsatma bergan. Ularga o'zlashtirishga qarshi kurashish, farmoyish va farmoyishlar ijrosini nazorat qilish, shuningdek, ariza beruvchi bo'lmagan hollarda ma'lum bir tarafda ishtirok etish vazifasi yuklatildi. Shunday qilib, hozirgi tushunchalarga ko'ra, bu yerda umumiy nazorat funksiyalari allaqachon tug'ilgan, keyinchalik ular prokuraturaga o'tgan. Biroq, fiskal xizmat sof maxfiy xizmat bo'lgan va shuning uchun jamoat juda ma'lum bo'lmagan, qonun va tartib muhitini yaratishga unchalik ta'sir qilmagan. Tez orada monarx bu chiqish yo'li emasligiga amin bo'ldi - axir, yuqori darajadagi doimiy nazoratchi kerak edi. Natijada podsho diqqatini Fransiya prokuraturasiga qaratdi, bu 1717-yilda podshoning Parij parlamentiga tashrifi chog'ida Pyotr I da katta taassurot qoldirdi. Pyotr I tomonidan yaratilgan nazorat instituti, garchi u fransuz nomini olgan bo'lsa-da (prokuratura), uning frantsuz modeliga o'xshamasdi. Bu Pyotr va uning sheriklarining ijodiy sa'y-harakatlari natijasi bo'lib, nafaqat fransuz prokuraturasi, balki shved ombudsmani, nemis fiskallari va sof rus jihatlarini ham o'z ichiga olgan. Biroq, Bosh prokurorni "suverenitetning ko'zi va davlat ishlari bo'yicha advokat" bilan majoziy taqqoslash Pyotr I tomonidan fransuzdan olingan.

Prokuratura Pyotr I ning uchta farmoni bilan tashkil etilgan: "Senat a'zolarining vazifalari to'g'risida, Senatdagi harbiy kollegiyalar, xorijiy va berglar kollegiyalari raislarining yig'ilishi to'g'risida, Senatda umumiy va bosh prokurorlar, rextmeyister, ijrochi va geraldmeyister va prokurorning har bir kollegiyasi ..." 1722-yil 12-yanvarda: "Senatda Bosh prokuror va Bosh prokuror bilan birga, shuningdek har qanday prokuror kollegiyasida bo'lish, Bosh prokurorga kim hisobot berishi kerak"; 1722-yil 18-yanvardagi "Sudlarda prokurorlar lavozimini belgilash va fiskal va boshqa shaxslar tomonidan rad etilgan ishlar bo'yicha sudlarining vakolatlari chegaralari to'g'risida"; "Bosh prokuror lavozimi to'g'risida" 1722-yil 27-apreldagi "Bosh prokuror lavozimi to'g'risida" 1722-yil 27-apreldagi shaxsiy farmoni uning huquqiy maqomini belgilab berdi. Bosh prokuror Senatda bo'lishi, o'z idorasi shu yerda bo'lishi kerak bo'lgan. Senat bosh prokurori uning o'rinbosari va yordamchisi sifatida faoliyat yuritgan. Senat o'z vazifalarini ado etishi, o'z vakolatiga taalluqli ishlarni nizom va farmoyishlar asosida kechiktirmasdan, chinakam, g'ayrat bilan va munosib hal etishi uchun Bosh prokuror o'z jurnalini diqqat bilan, qunt bilan ko'rib chiqishi va yozishi kerak edi. Bosh prokuror farmonni ijro uchun qabul qilgan shaxslardan uning belgilangan muddatda

¹ Qarang <https://xn--80ajngi4c7b.xn--p1ai/upload/iblock/dea/dea74ccc383658adfb6878dab8eeaf56.pdf>

bajarilganligini so'rashi kerak edi. Agar bajarilmasa, u bajarmaslikka qandaydir imkonsizlik xalaqit berganmi yoki dangasalik tufaylimi aniqlashi kerak bo'lgan. Bosh prokuror sabablarni zudlik bilan Senatga yetkazishi kerak bo'lgan.²

Agar Bosh prokuror Senat noto'g'ri, ikkiyuzlamachilik bilan ish qilayotganini ko'rsa, ular nima noto'g'ri yo'l tutayotganini va buni qanday tuzatish kerakligini darhol va ochiq tushuntirishi kerak bo'lgan. Bosh prokurorning fikrini e'tiborsiz qoldirishgan taqdirda u norozilik bildirishi va ishni to'xtatishi va darhol imperatorga xabar berishi kerak edi. Bosh prokurorga barcha holatlarga oydinlik kiritish uchun bir haftadan ko'p bo'lmagan muddat berilgan. Agar vaziyat murakkab bo'lsa va bu senatorning obro'siga asossiz putur yetkazishi mumkin bo'lsa, darhol xabar berish taqiqlangan. Bosh prokuror shuningdek, barcha prokurorlarga g'amxo'rlik qilishi, ular chinakam va g'ayratli ish tutishlari uchun harakat qilishi, agar ulardan birontasi jinoyat sodir etsa, Senatda sudlanishi kerak bo'lgan. Ko'rinib turibdiki, bu holatda Bosh prokuror o'z mansabini suiiste'mol qilgan mansabdorlar va prokurorlar ustidan tergov olib borgan va bunday ishlar bo'yicha Senatda davlat ayblovini olib borgan. Bosh prokuratura kanselariyasiga gubernatorlar va okrug boshliqlaridan urush boshlangani, o'lat va boshqa ofatlar to'g'risida xatlar kelib turgan. Pyotr I bu vazifa va vakolatlarni alohida topshiriqlar bilan to'ldirishi mumkin bo'lgan. Masalan, u Bosh prokurorga mansabdor shaxslarning poraxo'rlik va o'g'rilik holatlarini "qidirish"ni topshirgan.

Prokurorlar Bosh prokurorning taqdimiga binoan Senat tomonidan tayinlangan. Prokuraturada xizmat qilish uchun maxsus malaka talablari yo'q edi. Prokurorlar o'zlari mansub bo'lgan muassasalardan rasman mustaqil edilar. Muassasa rahbarlari tomonidan prokurorlarning maoshlaridan ushlab qolishga urinishlar bo'lgan. Bunday ishlarga Bosh prokuror aralashib, Senatga protest kiritgan. Prokurorlarning maoshlaridan ushlab qolishlar huquqiy tartibdan bo'yin tovlash sifatida baholangan, chunki prokurorlar faqat imperatorning yurisdiksiyasida bo'lgan. Birinchi Bosh prokuror etib **Pavel Ivanovich Yagujinskiy** tayinlangan. Birinchi Bosh prokurorni Senatga tanishtirar ekan, Pyotr I shunday degan: "Mana mening ko'zim, men u bilan hamma narsani ko'raman". Imperator o'z tanlovida adashmagan. U hukmdorning to'liq ishonchini qozongan va o'z ishi bilan uni mamnun qilgan. Xatto Pyotr bir u haqida shunday degan: "Pavel tekshirayotgan narsa xuddi men buni o'zim ko'rgandek haqiqatdir". Biroq, bu bor-yo'g'i uch yil davom etdi. Pyotr I vafotidan keyin shtatdagi Bosh prokuror lavozimi o'zgargan.³

Shvetsiya misolida ko'radigan bo'lsak, Shvetsiyada prokuratura tarixi mamlakatning huquqiy an'analari va asrlar davomidagi institutsional rivojlanishi bilan bog'liq. Shvetsiya prokuraturasi "Åklagarmyndigheten" nomi bilan tanilgan, hozirgi shakli va funksiyasini shakllantirish uchun muhim o'zgarishlarni boshdan kechirgan.

² Qarang <https://xn--80ajngi4c7b.xn--p1ai/upload/iblock/dea/dea74ccc383658adfb6878dab8eeaf56.pdf>

³ Qarang <https://xn--80ajngi4c7b.xn--p1ai/upload/iblock/dea/dea74ccc383658adfb6878dab8eeaf56.pdf>

Shvetsiya prokuraturasining tarixiy rivojlanishini o'rganish uning evolyutsiyasi va adliya tizimidagi rolini ta'minlovchi huquqiy asoslar haqida tushuncha beradi.

O'rta asrlarda Shvetsiyada jinoiy huquqbuzarliklar va tegishli jazolar belgilab qo'yilgan "Landslag" (yer huquqi) va "Stadslag" (shahar qonuni) tizimi amal qilgan. Jinoiy ishlarni qo'zg'atish mas'uliyati mahalliy amaldorlar va qirol vakillari zimmasiga tushgan. Biroq, bugungi kunda ko'rinib turganidek, alohida va markazlashtirilgan prokuratura tushunchasi o'sha paytda to'liq shakllantirilgan emas edi.

XVII asrda Shvetsiya prokuraturasi shakllana boshlagan. 1614-yilda jinoiy ta'qib qilish bilan bog'liq vazifalarni o'z ichiga olgan "Landssekreterare" (yer kotibi) idorasi joriy etildi. Landssekreterare qirol manfaatlarini ifodalagan va jinoyatlarni tergov qilish, sudda ishlarni taqdim etish va davlat nomidan adolat ta'minlanishi uchun mas'ul bo'lgan.

Prokuraturaning roli keyingi asrlarda ham rivojlanishda davom etdi. Shunisi e'tiborga loyiqki, XIX asrda Shvetsiyada muhim huquqiy islohotlar, jumladan, 1734-yilda "Sud protsessual kodeksi" kuchga kirgan. Ushbu kodeks jinoyat ishlarini yuritishda yanada tizimli va kompleks yondashuvni joriy etdi, bu esa prokuratura organlarini huquqiy tizimning alohida sub'ekti sifatida rasmiylashtirish va mustahkamlashni o'z ichiga olardi.

XX asrdagi keyingi rivojlanish zamonaviy Shvetsiya prokuraturasining shakllanishiga yordam berdi. 1927-yilda Shvetsiya prokuraturasi to'g'risidagi qonun qabul qilindi, bu prokuraturaning faoliyati va funksiyalari uchun huquqiy asosni yaratdi. Ushbu hujjatda prokuratura organlarida xolislik, mustaqillik va kasbiy xulq-atvor muhimligi ta'kidlandi.

Yuqorida ta'kidlangan Shvetsiya hamda Rossiya prokuratura tizimlari haqida keying qismlarda batafsil to'xtalib o'tamiz.

Fransiya prokuraturasi tarixiga to'xtaladigan bo'lsak, Fransiyada prokuratura tarixi mamlakat huquq tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tarix davomida muhim o'zgarishlarni boshidan kechirgan. "Parquet" nomi bilan mashhur bo'lgan Fransiya prokuraturasi odil sudlovni amalga oshirish va qonun ustuvorligini ta'minlashda markaziy rol o'ynagan.

Fransiya prokuraturasining kelib chiqishini o'rta asrlarga borib taqaladi, bu davrda qirollik zobitlari jinoiy ishlarda qirol manfaatlarini himoya qilish uchun tayinlangan. Bu zobitlar jinoyatlarni tergov qilish, dalillar to'plash va sudga ishlarni taqdim etish uchun mas'ul edilar. Biroq XVII asrda Lyudovik XIV hukmronligi davrida prokuraturaning zamonaviy shakli shakllana boshladi.

Fransiya prokuraturasini shakllantirishdagi asosiy shaxslardan biri XVI asr o'rtalarida muhim islohotlarni amalga oshirgan kansler Mishel de L'Hopital edi. L'Hôpital jinoyatlarni ta'qib qilish uchun mas'ul bo'lgan alohida sud organining

muhimligini ta'kidladi. Uning amalga oshirgan islohotlari yanada mustaqil va professional prokuratura organlarining tashkil etilishiga zamin yaratdi.

Keyingi asrlarda fransuz prokuraturasi keyingi o'zgarishlarni boshdan kechirdi. 1789-yilgi Fransiya inqilobi qonunchilik tizimiga jiddiy o'zgarishlar kiritdi, jumladan monarxiyaning bekor qilinishi va yangi respublika tartibining o'rnatilishini misol sifatida aytishimiz mumkin. Inqilobiy hukumat prokuraturani xalq oldidagi mas'uliyatini oshirishga qaratilgan "xalq harakati" tushunchasini kiritdi. Bu davrda ham qonuniylik tamoyili joriy etildi, jinoiy ta'qiblar aniq qonunlar asosida amalga oshirilishi ta'minlandi.

XIX asrda Fransiyada prokuraturaning roli va tashkil etilishi yanada shakllangan qo'shimcha islohotlarning guvohi bo'ldi. 1808-yilgi Jinoyat-protsessual kodeksi, odatda "kod d'instruction criminelle" nomi bilan tanilgan, jinoyat protsessual qonunchiligini tartiblashtirib, prokuraturani sud tizimining ajralmas qismi sifatida belgilab berdi. Ushbu kodeksda prokurorning tergovni olib borish, sudda ishlarni taqdim etish va adolatni ta'minlashdagi roli alohida ta'kidlangan.

Fransiya prokuraturasining roli va funksiyalari XX asrda ham rivojlanishda davom etgan. E'tiborga molik o'zgarishlar qatoriga moliyaviy va iqtisodiy jinoyatlarga alohida e'tibor qaratuvchi Moliya prokuraturasi kabi ixtisoslashtirilgan prokuratura organlari kiritildi. Frantsiyada prokuratura iyerarxiya prinsipi asosida ishlaydi, bunda prokurorlar iyerarxik tuzilmada mahalliy sudlardan mintaqaviy sudlargacha va nihoyat, mamlakatning eng yuqori sudi Kassatsiya sudiga qadar tashkil etilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosalalashimiz mumkinki, prokuratura organlari turli davlatlarda turli vaqtlarda hamda shakllarda tashkil topgan. Umuman olganda prokuratura yaqin asrlarda vujudga kelgan bo'lib, u uzoq tarixda aynan mavjud bo'lmagan. Uzoq o'tmishda prokuratura vazifasini bajaruvchi turli shaxslar va tashkilotlar bo'lgan, ammo aynan prokuratura tushunchasi dastlab Frantsiyada vujudga kelgan. Keyinchalik Rus so'nggi shohi (birinchi imperatori) Pyotr I tomonidan rus elida ham prokuratura tashkil qilingan va bu keyinchalik Markaziy Osiyoda ham prokuratura tashkil qilinishi ildizi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История прокуратуры России. <https://xn--80ajngi4c7b.xn--p1ai/upload/iblock/dea/dea74ccc383658adfb6878dab8eeaf56.pdf>;
2. Langbein, John H. "The History of Prosecution." Harvard University Press, 2003.
3. Luna, Erik, and Wade, Marianne, eds. "The Prosecutor in Transnational Perspective." Oxford University Press, 2012.
4. Fisher, George. "The Origins of Prosecutorial Power." Stanford Law Review, vol. 99, no. 5, 1997, pp. 1511-1582.
5. Wright, Ronald F. "Prosecutorial Ethics: The Prosecutor's Duty to Disclose Exculpatory Evidence." Columbia Law Review, vol. 94, no. 5, 1994, pp. 130-187.
6. Crane, David M. "The History of the Office of the Prosecutor." Journal of International Criminal Justice, vol. 1, no. 1, 2003, pp. 75-100.